

روش‌های افتراقی در مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم

نویسندگان:

سعید خدائی جوشین

(قاضی دادگستری، مدرس دانشگاه و دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی)

محمد رضا زارعی

(وکیل پایه یک دادگستری و کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی)

www.katibenovin.ir

سرشناسه	: خدائی جوشین، سعید، ۱۳۶۳
عنوان قراردادی	: ایران. قوانین و احکام Iran. Laws. etc.
عنوان و نام پدیدآور	: روش‌های افتراقی در مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم/ نویسندگان سعید خدائی جوشین، محمدرضا زارعی.
مشخصات نشر	: شیراز: کتیبه نوین، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۹۶ ص.
شابک	: 978-622-7397-39-0 : ۳۰۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۹۵] - ۹۶؛ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع	: تأمین خسارت -- ایران
موضوع	: Indemnity -- Iran
موضوع	: خسارت -- ایران
موضوع	: Damages -- Iran
موضوع	: مسوولیت (حقوق) -- ایران
موضوع	: Liability (Law) -- Iran
موضوع	: مسوولیت جزائی -- ایران
موضوع	: Criminal liability -- Iran
موضوع	: آیین دادرسی جزایی -- ایران
موضوع	: Criminal procedure -- Iran
موضوع	: حق تعالی را بایران
موضوع	: Criminal law -- Iran
شناسه افزوده	: زارعی، محمدرضا، ۱۳۶۱
رده‌بندی کنگره	: KMH834
رده‌بندی دیویی	: ۵۵۰۳/۳۴۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۳۱۰۶۷۴

عنوان کتاب:	روش‌های افتراقی در مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم
نویسندگان:	سعید خدائی جوشین، محمدرضا زارعی
ناشر:	کتیبه نوین
نوبت چاپ:	اول ۱۳۹۹
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۷۳۹۷-۳۹-۰
شمارگان:	جلد ۱۰۰۰
ویراستار:	ریاب علیپورآقدم
صفحه‌آرا و طراح جلد:	علی داودی
چاپ و صحافی:	مهر
قیمت:	۳۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۹
فصل اول: مفاهیم جرم، ضرر و چگونگی جبران آن	۱۵
بخش اول: جرم	۱۷
مبحث اول: تعریف جرم از دیدگاه‌های مختلف	۱۷
بند اول: تعریف لغوی جرم	۱۷
بند دوم: تعریف اصطلاحی جرم در قانون	۱۷
بند سوم: بررسی حقوق جرم	۱۸
بند چهارم: تعریف جرم از نظر فقهی	۱۸
بند پنجم: تعریف جرم از دیدگاه حقوق دانان	۱۹
مبحث دوم: تقسیمات کلی جرم	۲۰
بند اول: انواع جرم	۲۰
بند دوم: فرق بین جرم جزائی و تخلف انتظامی	۲۱
بند سوم: فرق بین جرم کیفری (جزائی) با جرم انتظامی	۲۳
مبحث سوم: عناصر جرم در حقوق جزای ایران	۲۴
بند اول: عنصر قانونی	۲۴
بند دوم: عنصر مادی جرم	۲۵
بند سوم: عنصر روانی جرم	۲۵
بخش دوم: ضرر و مبنای مسئولیت مدنی، چرایی و چگونگی جبران ضرر	۲۶
مبحث اول: تعاریف مختلف ضرر	۲۶
بند اول: تعریف لغوی ضرر	۲۶
بند دوم: معنای اصطلاحی ضرر	۲۷
بند سوم: معنای فقهی ضرر	۲۸
بند چهارم: معنای ضرر در قانون و از نظر حقوق دانان	۲۹

۳۹	مبحث دوم: مفهوم ضرر و زیان و تفاوت آن با خسارت و ضرار
۳۹	بند اول: مفهوم ضرر و زیان
۳۱	بند دوم: تفاوت ضرر و زیان با خسارت
۳۲	بند سوم: تفاوت ضرر و زیان با ضرار
۳۳	مبحث سوم: انواع ضرر
۳۳	بند اول: مفهوم انواع ضرر
۳۳	اول) مفهوم ضرر مادی
۳۳	دوم) مفهوم ضرر معنوی
۳۵	سوم) مفهوم منافع ممکن الحصول
۳۶	چهارم) مفهوم عدم النفع و بررسی آن بر مبنای دیدگاه فقه امامیه
۴۲	بند دوم: دیدگاه فقه امامیه در خصوص عدم النفع
۴۲	۱) دیدگاه فقهای حنفی با شرحی بر دلایل ابرازی
۴۳	الف) عدم تحقق غصب
۴۴	ب) عدم شمول قواعد «اتلاف»، «تسبیب» و «لاضرر»
۴۴	۲) دیدگاه فقهای موافق با ذکر شبهه
۴۵	الف) قاعده لاضرر
۴۷	ب) قاعده اتلاف و تسبیب
۴۸	ج) جواز مقابله به مثل
۴۸	د) بنای عقلا
۴۹	بند سوم: مستندات قاعده لاضرر
۵۰	مبحث چهارم: مبنای مسئولیت مدنی در سیستم‌های حقوقی و ایران
۵۰	بند اول: مفهوم مبنای مسئولیت مدنی
۵۰	الف) مفهوم نظریه تقصیر
۵۴	ب) مفهوم نظریه خطر
۵۴	ج) مفهوم نظریه مختلط
۵۵	د) مفهوم نظریه تضمین حق
۵۵	ه) مفهوم نظریه انتساب اضرار
۵۶	بند دوم: مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران

مبحث پنجم: شرایط ضرر قابل جبران	۵۹
الف) قطعیت زیان (مسلم بودن ضرر)	۵۹
ب) مستقیم بودن ضرر قابل جبران	۶۰
ج) مشروع بودن ضرر	۶۱
فصل دوم: ضررهای قابل مطالبه و شرایط مطالبه آن	۶۳
بخش اول: ضرر قابل مطالبه مطابق قوانین موضوعه ایران	۶۵
مبحث اول: ضرر و زیان مادی و معنوی و ممکن الحصول و عدم النفع	۶۵
بند ۱: مبنای قانونی مطالبه انواع ضرر و زیان	۶۵
بند دوم: شیوه جبران خسارت معنوی و مشکلات عملی در رابطه با آن	۶۷
الف) غایب بودن ضرر معنوی	۶۷
ب) عدم امکان اثبات خسارت معنوی	۶۸
بند سوم: امکان جبران عدم النفع بر مبنای قوانین موضوعه و دیدگاه حقوق دانان	۶۹
مبحث دوم: طبقه بندی جرائم	۷۳
بند اول: تقسیم بندی جرائم از حیث رسیدگی و وقوع	۷۳
بند دوم: تفاوت جرم خصوصی و جرم عمومی	۷۶
بخش دوم: امکان طرح دعوای حقوقی	۷۶
مبحث اول: تحول تقنینی طرح دعوی ضرر و زیان در دادگاه کیفری	۷۷
بند اول: قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۲۹۰	۷۷
بند دوم: قانون اصلاح پاره ای از قوانین دادگستری مصوب ۱۱۱۶	۷۷
بند سوم: قانون تشکیل دادگاه های کیفری ۱ و ۲ و شعب دیوان عالی کیفری مصوب ۱۳۶۸	۷۸
بند چهارم: قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸	۷۸
بند پنجم: قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲	۷۹
بند ششم: نفاذ امر کیفری بر امر حقوقی	۸۰
مبحث دوم: نحوه مطالبه خسارات ناشی از جرم	۸۰
بند اول: شرایط طرح دعوای خصوصی در مرجع کیفری	۸۴

۸۴	الف) ضرر و زیان ناشی از جرم باشد
۸۴	ب) دعوی کیفری اقامه شده باشد
۸۵	ج) لزوم تقدیم دادخواست
۸۵	بند دوم: استثنائات لزوم تقدیم دادخواست
۸۶	بند سوم: روش مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم و میزان قابل مطالبه
۸۶	الف) حکم به رد مال در جرائم مختلف
۸۷	ب) انتقال مال غیر منقول با سند رسمی و عادی
۸۹	بند چهارم: شرایط اقامه کننده دعوی خصوصی
۸۹	الف) امکان طرح دعوی خصوصی ناشی از جرم از سوی غیر بزه دیده
۹۰	بند ششم: مهلت رسیدگی به مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم
۹۰	بند هفتم: مهلت طرح دعوی خصوصی ناشی از جرم
۹۱	الف) در مرحله تحقیقات مقدماتی
۹۱	ب) در مرحله دادرسی قبل از ختم آن
۹۲	نتیجه گیری
۹۵	منابع

مقدمه

آزادی در رفتار و اعمال برای انسان، به عنوان یک اصل، از دیرباز مطرح بوده و تکامل بشر از زندگی نخستین، که انسان به طبیعت متکی و دارای روابطی محدود بود، و با سایرین مبادله و داد و ستدی نداشت، تا عصر تمدن، که مظهر پیدایش صنعت و علم و فنون است، مرهون آزادی اراده و عمل انسان است. طبیعت زندگی اجتماعی اقتضاء می‌کند، آزادی اراده انسان به قیود و شروطی محدود گردد و برای آن حدی ترسیم شود. لازمه زندگی اجتماعی آن است که هیچ کس به دیگران ریا نی‌وارد نی‌آورد و اگر موجب ورود ضرر به دیگری شود آنرا جبران نماید. در واقع، در قبال اعمال و افعال خیر، مسئول قلمداد گردد. مسئولیت، مستلزم اختیار است، بدین نحو که پس از شناخت آزادی و تعیین حدود آن در اجتماع، هرگاه از شخصی عملی سرزند و در آن مراعات حدود مزبور شده باشد، بر آن دایم مسئولیتی بار نمی‌شود؛ اما تجاوز از حد، موجب مسئولیت شده و جبران ضرر ناشی از فعل ارتکاب یافته، مستلزم است که در ذمه فاعل و مسئول قرار می‌گیرد.

وقوع هر جرمی دارای دو اثر منفی است: اول، بر نظم و امنیت جامعه، و نقض مقرراتی است که دارای ضمانت اجرای کیفری می‌باشد، با وقوع جرم، مقام تعقیب در پی جبران لطمه‌ای است که به نظم جامعه وارد می‌شود؛ اما همواره در دل ارتکاب جرم، توقع شهروندان، شخص یا اشخاص معینی نیز که بطور مستقیم قربانی جرم می‌شوند، وجود دارد. با تطبیق رسیدگی به دعاوی در مراجع، بصورت تخصصی است؛ به عبارت دیگر مرجع حقوقی به دعاوی مدنی و مرجع کیفری به دعاوی کیفری رسیدگی می‌نماید. با این حال، در قوانین بعضی کشورها، به زیان دیده از جرم اجازه داده شده است در دادگاه رسیدگی‌کننده به دعوی کیفری مبادرت به طرح دعوی مطالبه ضرر و زیان نماید. در این صورت دادگاه کیفری مکلف است به دعوی حقوقی نیز به عنوان یک دعوی تبعی رسیدگی نماید.

در حقوق ایران، علیرغم اینکه دادگاه‌های حقوقی و کیفری در رسیدگی به دعاوی در صلاحیت خود بصورت تخصصی عمل می‌نمایند و از اصل تخصصی بودن رسیدگی به دعاوی پیروی شده است، در برخی موارد، قانون‌گذار به جهت اینکه دادگاه کیفری در جریان کامل پرونده کیفری و

خسارت وارده قرار دارد، همچنین به منظور جلوگیری از اطاله دادرسی و صرف وقت و تحمیل هزینه‌های اضافی بر متضرر از جرم، رسیدگی دادگاه کیفری به دعوی ضرر و زیان ناشی از جرم را با رعایت شرایطی تجویز نموده است.

زیان از هر نوع که باشد، نباید جبران نشده باقی بماند. این یک اصل دیرینه در حقوق است و از زمان‌های بسیار دور جبران خسارت به انحاء مختلف مورد توجه قرار داشته و واردکننده زیان ملزم به جبران آن بوده است. در دین مبین اسلام نیز جبران هرگونه ضرر لازم شمرده شده، به نحوی که همراه ضرری به کسی وارد آید، ایجادکننده فعل زیان‌بار بایستی در صدد جبران آن برآید؛ و این امری مسلم و پذیرفته شده است.

هدف این است که نظام حقوقی، تا جای ممکن، تعادلی را که فعل زیان‌بار از میان برده است بازگرداند و زیان دیدن را در وضعیت پیشین قرار دهد. شایان ذکر است که، منشأ زیان هرچه باشد، مابنی و نیز شیوه‌های مصدب و جبران آن، واجد سازوکارهای نسبتاً یکسانی می‌باشد. به این ترتیب، ضرر و زیان ناشی از جرم که هدف آن ترمیم خسارت بزه دیده و اعاده وضعیت وی به حالت سابق است، نیز، ماهیت حقوقی داشته و قواعد مسئولیت مدنی بر آن‌ها حاکم است. از اینرو، تحولات قوانین در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه قوانین کیفری که در نظام حقوقی ما روند سریع تری نسبت به تحولات تقنینی در حوزه قوانین مدنی دارد، قابل تسری به نظام کلی حاکم بر قواعد مسئولیت مدنی می‌باشد.

جرم نه تنها محل نظم عمومی است، بلکه در بسیاری از موارد خسارتی را به بار می‌آورد؛ بنابراین ممکن است شاکی علاوه بر تقاضای مجازات متهم، ضرر و زیان ناشی از جرم را نیز مطالبه کند. از اینرو، علاوه بر پیش‌بینی کیفر، مقرراتی راجع به نحوه جبران خسارت از بزه دیده، در نظر گرفته شده است تا نه تنها نظم از دست رفته به لحاظ ارتکاب جرم بازگردد، بلکه خسارت وارد شده بر متضرر از جرم نیز جبران شود. در نظام قضایی ایران اصل بر این است که مرجع حقوقی به دعاوی مدنی و مرجع کیفری به دعاوی کیفری رسیدگی می‌نماید؛ اما گاهی قانون‌گذار به جهت اینکه دادگاه کیفری در جرایم کامل پرونده کیفری و خسارت وارده قرار دارد، و همچنین به منظور جلوگیری از اطاله دادرسی و صرف وقت و تحمیل هزینه‌های اضافی بر متضرر از جرم، رسیدگی دادگاه کیفری به دعوی ضرر و زیان ناشی از جرم را با رعایت شرایطی

تجویز نموده است. بر اساس اصل جبران کامل خسارات، زیان دیده باید دقیقاً معادل آنچه را در نتیجه زیان وارده، متحمل گردیده است، دریافت کند. برآورد دقیق خسارات، مستلزم تعریف و تبیین دقیق مفهوم ضرر و زیان و انواع آن می‌باشد. هدف این است که نظام حقوقی، تا جای ممکن، تعادلی را که فعل زیان‌بار از میان برده است، بازگرداند و زیان دیده را در وضعیت پیشین قرار دهد. به این ترتیب ضرر و زیان ناشی از جرم که هدف آن ترمیم خسارات بزه دیده و اعاده وضعیت وی به حالت سابق است، نیز ماهیت حقوقی داشته و قواعد مسئولیت مدنی بر آن‌ها حاکم است. در قوانین موضوعه، علاوه بر جبران زیان مادی، به جبران زیان معنوی و منافع ممکن‌الحصول ناشی از جرم هم، اشاره گردیده، که خود، در مواردی بنا به عدم صراحت و در مواردی، به لحاظ مقاومت رویه قضایی، و در مواردی به دلیل نبود سازوکارهای اجرایی آن و وجود چالش در شواهدی جبران، مستلزم بررسی و تحلیل می‌باشد.

اگر اجرای عدالت را به مرجع مقررات کیفری و اجرای آن در رسیدگی قضائی بدانیم، زمانی به این امر نائل می‌شویم که، ضرر و زیان ناشی از جرم، جبران و وضعیت زیان دیده از جرم به مانند قبل از ارتکاب آن شود. لذا در راستای «دیده اجرای عدالت»، قانون‌گذار نهادهایی را بنا می‌نهد که علاوه بر مجازات مرتکب جرم، خسارات وارده، به بزه‌دیده نیز جبران شود.

ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۱ بزه‌دیده را شخصی دانسته است که از وقوع جرم متحمل ضرر و زیان می‌گردد و چنانچه تعقیب، شکایت را درخواست کند، شاکی، و هرگاه جبران ضرر و زیان وارده را مطالبه کند، مدعی خصوصی سمرد می‌شود.

در نظام‌های قضایی که دادگاه‌های حقوقی و کیفری در رسیدگی به شکایات در صلاحیت خود بصورت تخصصی عمل می‌نمایند، اصل بر این است که مرجع حقوقی به اجرای مدنی، و مرجع کیفری به دعاوی کیفری رسیدگی می‌نماید؛ اما گاهی مرجع کیفری بطور استثنایی امکان رسیدگی به دعوی حقوقی را پیدا می‌کند.

لذا دادگاه جزائی اساساً به خسارات ناشی از جرم رسیدگی نمی‌کند، مگر اینکه، شاکی با اقامه دعوای خصوصی، آن را مطالبه کند؛ اما در برخی از جرائم نیز، قانون‌گذار دادگاه جزائی را مکلف کرده تا علاوه بر تعیین کیفر، و بدون آنکه دادخواست مطالبه ضرر و زانی در میان باشد، حکم به رد مال به شاکی و یا اعاده وضع به حال سابق دهد.